

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Papp György*
Kolozsvár

Gnosztikusok és az egyháztant vitató őegyházi teológusok az *Institutió*ban

Gnostic and Ecclesiological Heresies of the Early Church
in Calvin's Institute. Abstract

In this paper, we present Calvin's opinion in his *Institute* concerning the Gnostic and ecclesiological heresies of the Early Church. Four major groups of heretics are discussed: Marcion, the Manicheans, Donatism and Novatianism. It can be observed that the reason why Calvin accorded such a broad attention to these heretics was due to their reappearing role in some religious movements of his age. Secondly, it is important to mention that Calvin acquired his knowledge of these heretics from secondary sources. Finally, it is important to see that Calvin's main motivation in condemning heretics was his love towards the Church.

Keywords: Calvin, Institute, Early Church, heretics, Marcion, Manicheism, Donatism, Novatianism.

Kálvin *Institutió*jában nem csupán az igaz hit védelmezőinek számító egyházatyák nevével találkozunk, hanem olyan ókori teológusok nevével is, akiket a hivatalos egyház különféle típusú tévelygései miatt minősített eretnekeknek.

Ebben a tanulmányban számba vesszük azokat az ókori eretnekségeket, amelyeket Kálvin az *Institutió*ban említ meg; bemutatjuk, milyen ismeretekkel rendelkezett Kálvin ezeket illetően; és megvizsgáljuk, hogy milyen céllal hivatkozott rájuk. A tárgyalás rendjén előbb lexikális adatokat közlünk mindegyik eretnekről, és ez után térünk rá Kálvin velük kapcsolatos ismeretének felvázolására, illetve értékelésére.

* Papp György (Beszterce, 1983) Bethlenben végezte általános iskolai tanulmányait, majd pedig a Kolozsvári Református Kollégium diákja volt (1997–2001). 2006-ban szerzett lelkipásztori oklevelet a Kolozsvári Protestáns Teológián. Szolgálati helyei: Illyefalva (segédlelkipásztor, 2006–2007), Nagyenyed (könyvtáros, 2007–2009), Mezőörményes (helyettes lelkipásztor, 2009–2012), 2012 októberétől pedig kutató levéltáros és óraadó a Kolozsvári Protestáns Teológián. A Debreceni Református Hittudományi Egyetem doktorjelöltje. Tézisének témája: *Khriüszosztomosz teológiájának hatása Kálvin János Institutiójának 1559-es kiadásában.*

Mivel egy korábbi írásunkban¹ már ismertettük az Isten és Jézus Krisztus személyével kapcsolatos eretnekségeket, most csupán azokkal foglalkozunk, amelyek a Szentírást és az egyházzól szóló tanítást érintik, illetve amelyek etikai kérdésekkel foglalkoztak.

Markiön

Markiön,² a gnosztikus eretnek a Kr. u. 2. században élt. Apja püspök volt a kis-ázsiai Szinopében. Eretnek nézetei miatt már ő is kiközösítette. Kr. u. 144 körül Rómába ment, és az ott élő keresztyén közösséghez kívánt csatlakozni, tévelygései miatt azonban itt is kiközösítették. *Antitézisek* című munkájában az Ó- és Újszövetség közötti ellentmondásokat gyűjtötte össze, és azt akarta bizonyítani, hogy az Ószövetség visszataszító, ingatag, tudatlan, bosszúálló és vérszomjas istene nem azonos az Újszövetségben kijelentett kegyelmes Istennel, aki Jézus Krisztus Atyja. Az Ószövetséget tehát elutasította, mivel abban ellentmondásokat látott, sőt az Újszövetségből is csak Pál leveleit és Lukács evangéliumának ószövetségi utalásoktól megtisztított változatát ismerte el kanonikusnak. Az általa alapított egyházban elutasították a házasságot, mert úgy vélték, hogy ez a zsidó eredetű együttélési forma az Ószövetség gonosz istenéhez láncolja az embert.

Kálvin az *Institutió*ban hat helyen említi Markiön eretnekségét. Egyszer általánosságban ír róla, hogy tudniillik Constantius, a ciprusi Constantia püspöke a markionitákkal és a manicheusokkal együtt átkozta ki és kárhoztatta azokat (*eum anathematizat et amandat*), akik nem hajlandók tisztelni a szentképeket.³ A többi esetben, amikor Markiőről beszél, eretnekségének krisztológiai vonatkozásait emeli ki, illetve megemlíti korának markiönitáit is,⁴ akik új eretnekségükkel – úgymond – felidézik Markiönt a pokolból.⁵

Kálvin elsősorban azt veti Markiön és követői szemére, hogy tagadták Krisztus valóságos emberi természetét, és valóságos emberi teste helyett csupán valami látszat-testet tulajdonítottak a Megváltónak (*quidem spectrum pro Christi corpore sibi fingebant*).⁶ Kálvin meglátása szerint Markiön érvelésének alap-

¹ Papp György: Eretneknek minősített ógyházi teológusok az *Institutió*ban. In: *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 2013/I. Kiadja a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 2012, 167–185. Jelen írás bevezető sorai megegyeznek az előbb említett írás kezdő soraival.

² Markiön életének és munkásságának rövid ismertetéséhez ld. Vanyó László: *Ókeresztyén írók lexikona*. Szent István Társulat, Budapest 2004, 346–347.

³ Ld. *Institutió* I. 11,16. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I. kötet. Kálvin Kiadó, Budapest 1994, 106. A latin „szakkifejezéseket”, idézeteket az *Institutió* Niesel – Barth-féle kritikái kiadásából vettük. Calvinus, Joannes: *Institutió Christianae Religionis* 1559. In: Barth, Petrus – Niesel, Guilelmus (ed.): *Joannis Calvini opera selecta*. Volumini III–V. Chr. Kaiser Verlag, Monachium (= München) 1928. (vol. III.), 1931. (vol. IV.), 1936. (vol. V.).

⁴ *Institutió* II. 13,3.

⁵ Vö. *Institutió* IV. 17,17.

⁶ *Institutió* II. 13,1. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 453.

ját a Szentírás azon helyei képezik, amelyekben arról szólnak, hogy Krisztus hasonlatos lett az emberekhez, és alakjáról ismerték meg, hogy ember.⁷ Markión azonban – állítja Kálvin – nem vette észre, hogy az általa idézett szentírásbeli helyek (pl. Fil 2,5–7) egészen másról szólnak. Ott ugyanis nem arról van szó, hogy Krisztus miféle testet öltött magára, hanem sokkal inkább arról, hogy amikor joggal megmutathatta volna istenségét, mégsem ekként viselkedett, hanem csak úgy, mintha elvetett és megvetett ember volna.⁸ Ezért teljességgel alaptalan Markión ama következtetése, hogy Krisztus a teste helyett csupán valami tüneményt (*phantasma pro corpore induisse*) öltött magára.⁹

Az úrvacsoráról szóló fejezetben Kálvin ugyancsak a Krisztus személyével kapcsolatos tévelygését veti szemére Markiónnak, aki az által, hogy Krisztus testét képzeletbelinek (*phantasticum*) nevezte, felforgatta a természet egész rendjét.¹⁰

Kálvin teljes meggyőződéssel állítja, hogy a Szentírásban sok és erős, vagy inkább érvényes bizonyíték cáfolja Markión tévelygéseit (*Scripturae testimonia et multa et valida resistunt*), és ellenáll eretnekségének.¹¹ A Szentírás ugyanis gyakran beszél úgy Krisztusról, mint aki a Szentlélek nemzése által szűznek méhéből született, és Pál magyarázata szerint Dávid király magvából származott, sőt maga Jézus Krisztus is gyakran *ember fiának* nevezi önmagát. Ezzel pedig világosan jelzi, hogy ő igazán ember magvából származott ember.¹²

Az *Institutio* szóban forgó szakaszaiból nyilvánvaló, hogy Kálvin elsősorban nem történelmi adatok közlése céljából ismerteti Markión eretnekségét, hanem főként azért, hogy összehasonlítási alapot szolgáltatson kora Rómához hű egyházának eretnekségei ellen. Így válik érthetővé, hogy Markión sok mindenre kiterjedő eretnekségéből miért csak a krisztológiai tévelygéseket ismerteti és értékeli. Az *Institutio* II. 13,3-ban új markionitákról ír, akik eretnekségük igazolása végett, mely szerint Krisztus a semmiből nyerte az ő testét, a természet rendjét felforgatva felettébb büszkén vitatják, hogy az asszonyok magtalanok.¹³ Szerintük ugyanis Krisztusra nézve gyalázatos és rút dolog, ha természet szerint embertől, vagyis Mária tisztátalan magvából származik, mert így ő maga is bűn alatt valónak bizonyulna.¹⁴

Egy újabb neo-markionita vagy neomanicheus csoportot lehet azonosítani azokkal, akik Kálvin szerint azt állítják, hogy Krisztus csak annyiban neveztetik ember fiának, amennyiben az embereknek ígértetett. Kálvin nem tér ki részletesen e tévelygés cáfolására, hanem egyszerűen hazugságnak nevezi, és a bibliai kifejezőmódra hivatkozva állítja, hogy csak igazi embert lehet ember fiának nevezni.¹⁵

⁷ *Institutio* II. 13,2. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 454.

⁸ Uo. 454–455.

⁹ Uo. 454.

¹⁰ *Institutio* IV. 17,25. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II., 659–660.

¹¹ *Institutio* II. 13,1 Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 453.

¹² Uo. 453–454.

¹³ Uo. 458.

¹⁴ *Institutio* II. 13,3b-4a. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 458–459.

¹⁵ *Institutio* II. 13,2. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 455–456.

A reformátor szerint hasonló módon tévednek és gyermekeken fecsegnek azok is, akik elismerik ugyan, hogy Krisztus természet szerint született asszony magvából a Szentlélek titokzatos közreműködése által, eközben viszont azt hangoztatják, hogy az asszony magva tiszta, a férfié pedig tisztátalan. Kálvin azt válaszolja erre az okoskodásra, hogy Krisztust nem azért nevezzük tisztának, mert férfiú nélkül csak asszonytól született, hanem azért, mert a Szentlélektől szenteltetett meg, hogy születése tiszta és tökéletes legyen, amilyenek Ádám esete előtt kellett volna lennie.¹⁶

Már említettük, hogy Kálvin János az úrvacsoraviták kapcsán is hivatkozik Markión eretnekségére. Azoknak, akik minden áron ragaszkodnak Krisztus helyi jelenlétéhez az úrvacsora jegyeiben, szemére veti, hogy törekvéseikkel nem tesznek mást, mint azt, hogy felidézék Markiónt a pokolból.¹⁷ Ők ugyanis azt állítják – írja Kálvin –, hogy Krisztus testének soha más térfogata nem volt, mint amilyen hosszan és szélesen kiterjed az ég és a föld. Ennek következtében földi életének eseményei és feltámadása utáni megjelenései engedmény útján történtek, bizonyos alkudozás folytán.¹⁸ Akik így vélekednek, tüneménnyé vagy képzeletbelivé (*phantasma vel phantasticum*) degradálják Krisztus testét. Ezért – állítják a Kálvin által Markión új tanítványainak tekintett eretnekek – Krisztus teste, bár a mennyben látható, a földön mégis láthatatlanul rejtőzik számtalan kenyérdarabocská formájában.¹⁹

Kálvin János a lutheránusok *ubiquitas-tanát* is ehhez hasonló tévelygésnek tartja, mely szerint semmi képtelenség nincs abban, hogy Krisztus teste egyidejűleg több helyen is jelen legyen, hiszen az a test, amely a sákramentumban adatik, dicsőséges és halhatatlan.²⁰ Kálvin ezzel szemben arra hivatkozik, hogy az úrvacsorában Krisztus az ő halandó testét adta a tanítványainak, amelyet a vacsorát követő néhány órán belül halálra kellett adnia. A feltámadás után Krisztus nem nyert más testet, hanem Isten a régi testet ékesítette fel új dicsőséggel.²¹ Aki pedig különbséget tesz Krisztus halálra szánt és megdicsőült teste között, és azt állítja, hogy az úrvacsorában Krisztus feltámadásának dicsőségét akarta megmutatni, Markión régi eretneksége előtt nyit ajtót.²²

Kálvin érvelése alapján arra következtethetünk, hogy több olyan csoport is lehetett, amely helytelenül értelmezte Krisztus emberi természetének meglétét, illetve eredetét, és amelynek tanításában Kálvin az ókori Markión tanításának következményeit vélte felfedezni. E csoportosulások közös vonása az volt, hogy túlhangsúlyozták Krisztus isteni természetét az emberi természet ellenére, és ennek megfelelően legtöbbször – balgán és gonoszul (*non minus stulte quam improbe*) – képes beszédnek nevezni azokat a locusokat, amelyek Krisztusról mint Ábrahám

¹⁶ *Institutio* II. 13,4. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 459.

¹⁷ *Institutio* IV. 17,16–17.

¹⁸ Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II. kötet. Kálvin Kiadó, Budapest 1995, 648–649.

¹⁹ *Institutio* IV. 17,25. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II., 659–660.

²⁰ *Institutio* IV. 17,17.

²¹ Uo.

²² *Institutio* IV. 17,17. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II., 649.

magváról (*semen Abrahamae*) és Dávid ágyékának gyümölcséről beszélnek (*fructus ventris Davidis*).²³ Jóllehet Kálvin általában nem nevezi meg konkrétan a szóban forgó kortárs eretnekségek képviselőit, mégis olyan félreérthetetlenül fogalmaz, hogy egyikben-másikban fel lehet ismerni vagy a római egyházat, illetve a reformáció lutheri irányát, vagy egy-egy radikálisabb, rajongó irányzatát.

Manicheusok

A manicheizmus iráni, buddhista és keresztény elemekből vegyített, gnosztikus szinkretista vallásrendszer.²⁴ Alapítója Mani (216–276), a perzsa uralkodócsaláddal, az Arzakidákkal rokonságban álló, előkelő családban született. Apja egy perzsa szektához tartozott, és Manit is igen szigorú aszkézisben nevelte. Mani Dél-Babilonban ismerkedett meg a keresztény gnoszticizmus bizonyos irányzataival, majd a buddhizmussal is az indiai Beludzsisztánban. Hazatért Perzsiába, megnyerte I. Sapur (241–273) uralkodó kegyeit, aki engedélyezte, hogy tanait szabadon terjeszthesse az egész birodalomban. Tervszerű hittérítésbe kezdett, és csakhamar számos követőre talált egész Perzsiában, sőt még Egyiptomban és Távol-Keleten is. I. Bahram (274–277) uralkodása alatt kegyvesztetté lett, és valószínűleg a Zoroasztert követő perzsa papok vádolták be az uralkodónál. Börtönbe került, ahol rövid fogság után meghalt.

Diocletianus császár 297 márciusában, a híres alexandriai beszédében nyilvánította üldözendőnek a manicheizmust, mint amely az ellenséges perzsáktól származik és „rút és visszataszító vallás”.²⁵ Vanyó László katolikus dogmatörténész megjegyzi, hogy a manicheusok visszavonultak e rendelet következtében, és olyan földalatti szektává váltak, amelyre az egész társadalom ellenségesen tekintett.²⁶

A manicheizmus alaptétele szerint a világosság és a sötétség, a jó és a gonosz ősidőktől fogva tartó harca a jelen életben is tükröződik.²⁷ Erre a tételre épült Mani rendkívül szigorú etikája is, melynek alapvető gondolata, hogy a világ gyakorlatilag a jó és a rossz keveréke. Ennek megfelelően az emberi élet célja, hogy ki kell szabadítani a testbe záródott fényrészecskéket, és vissza kell juttatni őket eredetükhöz, a *plérómába*.²⁸ Mani tudta, hogy követői közül nem mindenki képes a testet alapjában tagadó aszkézis megvalósítására, ezért híveit két csoportra osztotta: a hallgatóknak (*audientes*) csak az erkölcsi törvényeket kellett betartaniuk, míg a választottak (*electi*) teljes mértékben betartották a manicheizmus törvényeit.²⁹

²³ *Institutio* II. 13.3. Kálvin János: *A keresztény vallás rendszere*. I., 457.

²⁴ *Magyar Katolikus Lexikon*. Ld. <http://lexikon.katolikus.hu/M/manicheizmus.html> (megnyitva: 2012. augusztus 21.), valamint <http://lexikon.katolikus.hu/M/Mani.html> (megnyitva: 2012. augusztus 21.).

²⁵ Ld. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Manicheizmus> (megnyitva: 2012. augusztus 21.).

²⁶ Vanyó László: *Ókeresztény írók lexikona*, 344.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ *Magyar Katolikus Lexikon*. Ld. <http://lexikon.katolikus.hu/M/Mani.html> (megnyitva: 2012. augusztus 21.).

A manicheusok eretnységét Kálvin sok helyen a markiónitákéval együtt említi, és az *Institutio* olvasója nem minden esetben döntheti el világosan, hogy éppen melyik eretnégről van szó. Ilyen például az *Institutio* II. 13,2 egy szakasza, amelynek előzményeiben Kálvin Markión tévelygéseit cáfolja, és a bekezdés végén szinte érthetetlen módon így ír:

„Bárminő menedéket keressenek tehát a manicheusok, vagy azoknak új tanítványai, mit sem nyerne velem.”³⁰

A következő részben ismét visszatér az előző bekezdésben elkezdett tévelygések cáfolatához. Véleményünk szerint ez az értelemzavar nem Kálvin tudatlanságából fakad, hanem mindenekelőtt a két eretnység krisztológiai vonatkozású részeinek nagyfokú hasonlóságából.

Azokon a helyeken, ahol Kálvin együtt említi a manicheistákat és a markiónitákat, általában így fogalmaz:

„[Krisztus] valóságos emberi természetét ugyan régen úgy a manichaeusok, mint a marcioniták tagadták. S ezek közül az utóbbiak azt koholták, hogy Krisztus teste csak látszólagos volt, az előbbieket pedig azt képzelték, hogy Krisztus mennyei testet vett magára.”³¹

E vádpont szerint, amely a későbbiekben még visszatér az úrvacsoráról szóló fejezetben,³² a manicheusok azt tanították Krisztusról, hogy nem emberi, hanem mennyei testet (*caro caelestis*) öltött magára. E krisztológia gyökerei mindenképpen a gnosztikus etikáig nyúlnak vissza, amely szerint a test a lélek börtöne, s ez mintegy fogságban tartja az isteni világosságot magában hordozó lelket.

Kálvin azt veti másutt a manicheusok szemére, hogy amikor szembeállították egymással a két főelvet, tudniillik a jót és a gonoszt, az ördögöt majdnem egyenlővé tették Istennel.³³ Eretnységük indítékait vizsgálva pedig megállapítja, hogy tévelygéseik egyfelől rút tudatlanságból, másfelől pedig kárhözatos örvényből származtak. E megállapítás részletezésével az angyalokról szóló fejezetben is találkozunk: a manicheusok szerint mindazt, ami jó, Isten teremtette, és mindaz, ami rossz, az ördögtől származik.³⁴ E tévelygéssel szemben Kálvin a Niceai Hitvallásra hivatkozik, amely minden dolog teremtőjének nevezi Istent, s e mindenbe a láthatatlan dolgokat is belefoglalja.³⁵

Hamartológiai szempontból a manicheusok azt állítják a gonosz eredetére nézve, hogy bár nem az igazságos Istentől származik, mégis eleve az ember lé-

³⁰ Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 455.

³¹ *Institutio* II. 13,1. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 453. Jóllehet e mondatszerkesztés több ok miatt sem felel meg a ma érvényes nyelvtani szabályoknak, mégis változatlanul hagytam, mivel itt szó szerint idéztük azt, amit az *Institutio* felhasznált kiadásában olvashatunk.

³² Ld. *Institutio* IV. 17,25.

³³ *Institutio* I. 13,1. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 111.

³⁴ *Institutio* I. 14,3. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 150.

³⁵ *Institutio* I. 14,3.

nyegéhez tartozó.³⁶ Ezen elképzelésből viszont az következik, hogy az embert nem Isten teremtette, vagy legalábbis nem minden embert teremtett az Újszövetség Istene, hanem az Ószövetség Istene, akit a markionitákhoz hasonlóan ingatagnak, bosszúállónak és vérszomjasnak tartottak.³⁷ Ezzel szemben Kálvin hangsúlyozza, hogy bár a bűn szerves részévé vált az emberi természetnek, mégsem állíthatjuk azt, hogy belőle származna (*a natura non fluxerit*), mivel idegen eredetű, és mintegy véletlenül tapadt az emberhez (*significemus adventitiam magis esse qualitatem quae homini acciderit*).

Amint azt már a markioniták esetében is láttuk, Kálvin sok esetben arra törekszik, hogy párhuzamot vonjon egy-egy ókori, illetve korabeli eretnecség között. A manicheusok tévelygését az antropológiai kérdéseket tárgyaló fejezetben hasonlítja össze Szervét tévelygéseiével, és azt állítja, hogy Szervét újra akarta éleszteni a manicheusok eszelősségeit. A manicheusok ugyanis azt állították, hogy amikor Isten élő lelket lehelt az ember orrába, a lélek által az isteni lényeg egy része is az emberbe áradt.³⁸

A Krisztus kettős természetét tárgyaló fejezetben ismét Szervéttel párhuzamosan utal a manicheusokra, és az imént idézett tételüket úgy fogalmazza meg, hogy szerintük az ember Isten nemzéséből veszi az ő lelkét (*ex traduce Dei animam habere*).³⁹

Kálvin János ehhez hasonló eretnecséget vet Andreas Osiander nürnbergi lelkész, majd königsbergi egyetemi tanár szemére is, aki manicheista mintára akarta „átönteni” az emberbe Isten lényegét.⁴⁰ Kálvin úgy látja, hogy ez az elképzelés sokféle durva, rút és képtelen gondolatot von maga után, amelyre rögtön mond néhány példát. Ha például Isten lényege átvitel útján lesz az ember lelkévé, akkor Isten természete nemcsak a változásnak és a szenvedésnek van kitéve, hanem a tudatlanságnak, a gonosz kívánságnak, az erőtlenségnek és mindenféle bűnnek is. Az viszont, hogy a lélek Istentől származik, és a halál után Istenhez tér vissza, távolról sem jelenti azt, hogy az Isten állagából vagy természetéből való.⁴¹

A fentebb felsorolt tévelygéseken kívül Kálvin a következőket veti még a manicheusok szemére egy-egy mondat erejéig:

- Azt állítják, hogy a tisztátalan test nem támad fel.⁴²
- A manicheusok, akárcsak az epikureusok, a pelagiánusok és az anabaptisták félreértelmezik az eleve-elrendelést, és a gonoszok mentsége céljából

³⁶ *Institutio* II. 1,11. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 150.

³⁷ Arról, hogy Kálvin ismeretei szerint a manicheusok különbséget tettek az Ószövetség és az Újszövetség Istene között, ld. az *Institutio* II. 11,3-at. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 431–432.

³⁸ *Institutio* I. 15,5. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 176.

³⁹ *Institutio* II. 14,8. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 469.

⁴⁰ *Institutio* III. 11,5. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II., 7.

⁴¹ Ld. *Institutio* I. 15,5.

⁴² *Institutio* III. 25,7. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II., 282.

arra a szükségszerűségre hivatkoznak, amely Istennek eleve-elrendelése folytán rájuk nehezedik.⁴³

- Hamisan böjtöltek, mivel nem azokra a szempontokra figyeltek, amelyek Isten Igéjéből világosan előttük álltak, hanem a böjtöt összekapcsolták az érdemszerzés gondolatával, és valamiféle istentiszteletnek tartották,⁴⁴ amely révén az isteni fényrészcskéket tartalmazó lélek hamarabb kiszabadulhat a test börtönéből.

Helytálló Anthony Lane véleménye, aki azt állapítja meg, hogy bár Kálvin elég széles körű ismeretekkel rendelkezett a manicheizmusról, nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy ez irányú ismereteit máshonnan is megszerezhetette volna Augustinus hivatkozásain kívül. Amit ugyanis a manicheusokról mond el, az mind megtalálható Hippo püspökének *De haeresibus* című művében,⁴⁵ vagy pedig – véleményünk szerint – nagyhatású *Vallomásaiban*, és biztosan tudjuk, hogy Kálvin mindkettőt olvasta.

Donatus és a donatizmus

A donatizmus a Diocletianus-féle „nagy üldözés” nyomán keletkezett észak-afrikai szakadár mozgalom, amely Donatusról, a karthágói püspökről kapta a nevét.⁴⁶ A vita abból indult, hogy érvényes-e az olyan püspökök és papok működése, akik az üldözés idején és a nyomásnak engedve kiszolgáltatták a szent könyveket a pogány hatóságnak. A csoportosulás tagjai először Mensurius karthágói püspököt vádolták, aki nem tartott istentiszteletet az üldözések alatt,⁴⁷ és a hatóságok követelésére nem igazi szentírási kódexeket, hanem csak eretnek iratokat adott át az üldözőknek.

A vita akkor lett élesebb, amikor 311-ben Caecilianus lett Mensurius utódja. Neki azt vetették szemére, hogy egyik szentelő püspöke szintén áruló volt, ugyanis az üldözés idején kiszolgáltatta a szent könyveket. A csoportosulás tagjai azt állították, hogy ha valaki elszakadt az egyháztól, vagy az üldözések idején az egyház kárára cselekedett, nincs meg benne az Isten Lelke, és így nem is közvetítheti a Szentlelket és annak ajándékait. Aki másként merészelt vélekedni, az csorbította a vértanúk dicsőségét.⁴⁸

A vértanúk tiszteletét és az egyházi szolgák üldözések alatti kitartását megkövetelő püspökök és egyháztagok nem ismerték el Caecilianus püspökségét, ezért Maiorinus személyében új püspököt választottak Karthágónak. Caecilianus viszont nem mondott le, így a vita tovább éleződött, és sokszor fajult tettelegességgig: a két szemben álló csoport tagjai kölcsönösen üldözték egymást.

⁴³ *Institutio* III. 23,8. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II., 238.

⁴⁴ *Institutio* IV. 12,19. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II., 522.

⁴⁵ Lane, Anthony: *John Calvin – Student of the Church Fathers*. T & T Clark, Edinburgh 1999, 226.

⁴⁶ Vanyó László: *Ókeresztény írók lexikona*, 139.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Uo.

Maiorinus halála után Donatus lett a szakadárok püspöke. Követői kezdetben megismételték az általuk hitehagyóknak nevezett egyház püspökei által kiszolgáltattott keresztséget, később pedig csak a püspökszentelés érvényességét vitatták el. Az Egyház szent voltának biztosítékát abban látták, hogy az állandó üldözésnek van kitéve. A vértanúság hangoztatása sokuknál öncél lett, és a vértanúság látszatáért olykor az öngyilkosságot is vállalták.⁴⁹

Kálvin, az eretnokség típusának megfelelően, főként az egyházzal és a sákramentumokkal kapcsolatos kérdésekben utal a donatistákra. Mindenekelőtt azt veti szemükre, hogy hamis mértéket alkalmaznak a bűnök megítélésében. Ők ugyanis azt állították, hogy az egyházban semmiféle gyengeséget nem szabad eltűnni.⁵⁰ Ezért aztán akárcsak a későbbi katharoszok és anabaptisták, azt képzeltek magukról, hogy a kegyességben nagyobb előrehaladást tettek a többi embernél, és megvetették azoknak társaságát, akikről úgy látták, hogy nem felelnek meg elvárásaiknak, mivel még emberi gyengeségek vannak bennük.⁵¹

Kálvin Augustinus tanácsát idézi e tévelygéssel szemben, ugyanis Augustinus azt vallotta, hogy a tökéletlenségek eltűrésében nagyobb elnézést kell tanúsítanunk,⁵² és a *De baptismo contra donatistas* című művében ezt írja:⁵³

„A bűnök mérlegelésében ne alkalmazzunk hamis mértéket, hogy azon úgy mérjük azt, amit akarunk, ahogyan akarjuk saját tetszésünk szerint, azt mondva, hogy ez nehéz, amaz könnyű; hanem vegyük az isteni mértéket a Szentírásból, mint az Úrnak kincstárából és azon mérjük, hogy mi a nehezebb, sőt ne is mérlegeljük, hanem ismerjük el, hogy helyes, amint azt az Úr megmérte.”⁵⁴

Kálvin azonban nem csupán teológiai érvelése igazolására idézi Augustinust, hanem történelmi példaként is utal rá, mivel engedékeny volt a donatistákkal szemben, és visszafogadta a püspöki tisztre azokat, akik visszatértek a szakadásból.⁵⁵

Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Augustinus „engedékenysége” főként a vita első szakaszára volt jellemző: Kr. u. 400 körül, meglehetősen kedvező feltételek mellett szólította fel őket az Egyházba való visszatérésre, ám ennek a felszólításnak viszonylag kevesen engedelmeskedtek. Viszont 411-ben, a Karthágói Zsinaton vagy pontosabban hitvitán, a Lk 14,23 sajátos értelmezésével kétségtelenül hatott a megszületendő császári rendelet milyenségére. Augustinus Jézus példázatbeli szavait idézte: *Compelle intrare ut impleatur domus*

⁴⁹ Ld. Donatisták címszó. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu/D/donatist%C3%A1k.html> (megnyitva: 2012. augusztus 22.).

⁵⁰ *Institutio* IV. 8,12. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II., 438.

⁵¹ *Institutio* IV. 1,13. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II., 310.

⁵² *Institutio* IV. 1,13.

⁵³ Ld. *Institutio* II. 8,58.

⁵⁴ Ld. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 402–403.

⁵⁵ *Institutio* IV. 12,8. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II., 514.

mea, és ennek következtében az előzőeknél sokkal szigorúbb császári rendelet született a donatisták ellen, akiket nem csupán vagyoni- és templomelkobzással, hanem akár halállal is büntethettek, amennyiben nyilvános istentiszteletet mérészeltek tartani.⁵⁶

Kálvin arra is figyelmeztet, hogy a donatisták példáját a szakadártságban és rendbontásban sem szabad követni. Ők ugyanis istentelenül elkülönítették magukat Krisztus testétől, sőt üldözték azt, ha azt látták, hogy kevésbé szorgalmasan dorgálják a bűnöket, vagy nem tisztítanak meg mindent, ami jobbításra szorul.⁵⁷ A donatisták azt várták el a püspököktől, hogy kiközösítéssel büntessenek minden bűnt, és aki nem így cselekedett, azt az egyházfegyelem elárulójának nevezték. Kálvin Augustinusszal együtt állapítja meg, hogy ezek az eretnekek nem a bűnnel szembeni gyűlöletből vagy az Isten ügye iránti buzgóságból cselekedtek, hanem azért, hogy ezzel saját felfuvalkodottságukat és lelki sötétségüket leplezzék.⁵⁸ Kálvin ezért hivatkozik Cyprianusra is, aki szerint irgalommal kell dorgálni azt, ami dorgálható, ami pedig nem, azt türelemmel kell viselni, és szerető szívvel kell sóhajtozni és gyászolni felette.⁵⁹

Kálvin többször is a donatistákhoz hasonlítja a római egyházat. A sákramentumokról és a hamis sákramentumokról szóló fejezetekben azt írja, hogy a katolikusok az egyházi szolgáló méltóságához és alkalmasságához mérték a sákramentum hatását és értékét.⁶⁰ Kálvin ezzel szemben hangsúlyozza, hogy az Úr kezét kell felismernünk a sákramentumban, bárki is legyen a kiszolgáltató.⁶¹ Emellett Augustinusra is hivatkozik, aki azt tanította, hogy a keresztség érvényes, bármilyen is legyen az, aki keresztel, hiszen Krisztus a belső kegyelem szerzője és az egyház feje.⁶²

Kálvin úgy látta, hogy a római egyház abban is hasonlóvá lett a donatistákhoz, hogy többé-kevésbé burkoltan, alárendeli egymásnak a sákramentumokat, és a magasabb rangú egyházi személyek által kiszolgáltató szentségeket többre tartja azoknál, amelyeket közönséges papok is kiszolgáltathatnak.⁶³ Példaként említi, hogy a szent kenetet nagyobb tiszteletben tartják a keresztségnél, mert azt csak a legfőbb papok szolgáltatóják ki. Hasonlóképpen a bérmálást is, mivel méltóbbak adják, és a test méltóbb részén, vagyis a homlokon történik.

Végül meg kell említenünk, hogy Kálvin az *Institutio* Ferenc királynak címzett ajánlólevelében is írt a donatistákról, és kora római egyházához hasonlította őket. Azt állítja róluk, hogy régen azzal próbálták magukhoz csábítani az együgyű népet, hogy ezt hangoztatták: képesek csodákat tenni. Itt Kálvin

⁵⁶ Az események leírásához ld. Pásztori-Kupán István: *Mindnyájan egybehangzóan tanítjuk*. Napoca Star Kiadó és Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 2010, 82–84.

⁵⁷ *Institutio* IV. 12,11. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II., 515.

⁵⁸ *Institutio* IV. 12,12. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II., 516.

⁵⁹ *Institutio* IV. 12,11.

⁶⁰ Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II., 590.

⁶¹ *Institutio* IV. 15,16.

⁶² *Institutio* IV. 15,8. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II., 585.

⁶³ *Institutio* IV. 19,10. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II., 722.

Augustinus válaszát idézi, aki azt felelte a donatisták ezen állítására, hogy Isten óvatossá tette őt az ilyen csodatevőkkel szemben, ugyanis az Írásban az áll, hogy hamis próféták támadnak, akik jeleket és csodákat tesznek, és sokakat megtévesztenek.⁶⁴

Novatianus és a novatianizmus

A novatianizmus Novatianus római presbiter nevéhez kapcsolódik, aki Vanyó László szerint a római egyház legtehetségesebb vezető egyénisége volt a 3. század közepén.⁶⁵ Fabianus pápa 250-ben történt vértanúhalála után ő intézte a római egyház ügyeit, a püspöki szék betöltéséig. Azonban Fabianus utódja Cornelius lett, aki hajlandó volt visszafogadni az egyházba azokat, akik az üldözések idején gyengének bizonyultak és elbuktak. Novatianus azért nem ismerte el Corneliust Róma püspökének, mert azt az álláspontot vallotta, hogy az elbukottakat nem szabad visszavenni az egyház közösségébe. Párthívei püspökké szentelték, és így „ellenpápa” lett. Azt tanította, hogy a hittagadásra, házasságtörésre és gyilkosságra nincs bocsánat az egyházban, és az ilyeneket Isten ítéletére kell bízni. A kevésbé súlyos bűnökkel nem törődött, ezért a tisztasági propagandán és a rendkívül szigorú bünbánati fegyelmen kívül semmiféle lelki gondozás nem történt gyülekezeteikben.

Kálvin háromszor említi a novatianusokat az *Institutio* bünbánatról és bűnbocsánatról szóló részeiben: kárhozatos tanaikkal az üdvösség egyetlen horgonyát akarják elvenni az egyháztól.⁶⁶ Ők ugyanis félreértelmezték a Zsid 6,4–6 és 10,26–27 üzenetét, és túlzott szigorúsággal tagadták az elesettek megtérésének lehetőségét. Azt állították, hogy a hittől való elszakadás olyan bűn, amelyre nincs bocsánat. Nem figyeltek arra, hogy az említett igehelyek nem az erőtlenségből elkövetett bűnökről szólnak, sőt még azokról sem, amelyeket szántszándékkal követtek el, hanem sokkal inkább a Szentlélek elleni bűnről. Mivel ez kétségbeesett dühből fakad, nem tulajdonítható az emberi természet esendőségének, hanem arról tanúskodik, hogy aki ebbe a bűnbe esik, az ördög hatalmában van.⁶⁷

Kálvin arra is rámutat, hogy a novatianusok eme szigora nem minden esetben következetes és tisztességes. Ők ugyanis így értelmezték az elesést és vétkezést: az esik el, aki az Úr törvényéből megtanulta, hogy nem szabad lopni, sem paráználkodni, de sem a lopástól, sem a paráználkodástól nem tartózkodik.⁶⁸ Ezzel szemben az elesés nem valami részleges bűnre vonatkozik, hanem az egész ember elszakadására; a megtérés utáni elbukás pedig azokra vonatkozik, akik a Szentlélek világosságát megfontolt istentelenséggel oltották ki és a Szentlélek megszentelő munkájától készakarva idegenedtek el. Az apostol tehát arról az ál-

⁶⁴ Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 16–17.

⁶⁵ Az egyháztörténeti adatokhoz ld.: Vanyó László: *Ókeresztyén írók lexikona*, 139.

⁶⁶ *Institutio* IV. 1,23. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II., 319.

⁶⁷ *Institutio* III. 3,21. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 590.

⁶⁸ *Institutio* III. 3,23. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 592.

talános elpártolásról állítja, hogy nincs reá semmiféle bocsánat, amikor az elvetettek lemondanak az üdvösségről,⁶⁹ hitetlenségükhöz pedig tudás is járul.⁷⁰

Amikor Kálvin kulcsok hatalmáról beszél, azt hangsúlyozza, hogy a bűnök megbocsátásával Isten nemcsak felvesz és befogad az egyházba, hanem megtart és meg is őriz abban.⁷¹ Krisztus ezért ruházta az apostolokra a bűnök megbocsátásának hatalmát, és azzal bízta meg őket, hogy ezzel a tisztséggel egyfelől feloldozzák azokat, akik a hitetlenségből Krisztushoz térnek, másfelől pedig állandóan ott legyenek a hívők között. Tehát bűnbocsánatra van szükségük a legkegyesebbeknek is, és a bűnbocsánat gyümölcseit csak az egyházzal való közösségben lehet élvezni. A kulcsok hatalma pedig az igehirdetésben és a sákramentumok kiszolgáltatásában válik nyilvánvalóvá. Ezt a rendet akarták felforgatni a novatianusok – írja Kálvin –, a reformáció korában pedig egyes anabaptista csoportok menekültek ebbe az örültségbe, amikor azt állították, hogy aki a keresztség után vétkezik, semmi egyébbe nem számíthat, csupán Isten kérlelhetetlen ítéletére. Az ember ugyanis olyan tiszta és angyali életre születik újjá keresztségben, amelyet az élet és a test semmiféle szennye sem ronthat meg.⁷²

Záró gondolatok, következtetések⁷³

Kálvin elsősorban nem azért utalt az ógyház eretnekségeire, hogy dogmatörténeti tudását csillogtassa, hanem a legtöbb esetben kizárólag azért, mert újraráedésüket vélte felfedezni kora vallásos irányzataiban és mozgalmaiban. Így hasonlítja az anabaptistákat, kora római katolikus egyházát, a katharoszokat, a Szervét-féle antitrinitárius mozgalmat vagy másokat egy vagy több ókori eretnekséghez.

Kálvin ismeretei főként másodlagos forrásokból származnak (az elsődleges források hiánya miatt), és így gyakran az eretnekségek torzított formájával találkozhatott olvasmányaiiban. E hiányosságokért nem Kálvint kell okolnunk, hiszen, mint már említettük, nagyon sok elsődleges forrásról, amelyeket egyébként az elmúlt kétszáz évben fedeztek fel, még csak hírből sem tudhatott.

Megfigyelhetjük, hogy bár meglehetősen kemény szavakkal illeti az általa eretneknek nevezett teológusokat, motivációja mégsem a velük szemben érzett gyűlölet vagy utálat, hanem elsősorban a Krisztus és Egyháza iránti szeretet.

A jelenlegi szakirodalom nem foglalkozik kimerítően a Kálvin és az ógyházi eretnekségek közötti viszony feltárásával, főként pedig nem úgy, hogy csak az *Institutio* 1559-es kiadására összpontosítson. Egy-egy tanulmányban találhatunk olyan megjegyzéseket, amelyek értéklik ezt a viszonyulást, viszont e hi-

⁶⁹ *Institutio* III. 3,23. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I., 592.

⁷⁰ *Institutio* III. 3,22.

⁷¹ *Institutio* IV. 1,21.

⁷² *Institutio* IV. 1,23. Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II., 318–319.

⁷³ A következtetések szövege megegyezik a korábban közölt és előbb már említett írás (*Eretneknek minősített ógyházi teológusok az Institutio*ban) záró soraival. Azokat az utalásokat, amelyek kimondottan az előző írásban közölt eretnekekre vonatkoznak, most nem közöljük újra.

vatkozások alapján korántsem lehet átfogó képet alkotni arról, hogyan Kálvin látta és értékelte a korai egyházban megjelenő eretnekségeket. A tanulmány éppen ezt a hiányt próbálja valamiképpen pótolni, miközben tudatában kell lenni annak is, hogy még rengeteg kérdésre nincs válaszunk. A válaszok megtalálása további kutatásokat igényel.

Felhasznált irodalom

- Calvinus, Joannes: *Institutio Christianae Religionis* 1559. In: Barth, Petrus – Niesel, Guilelmus (ed.): *Joannis Calvinii opera selecta*. Volumini III–V. Chr. Kaiser Verlag, Monachium (= München) 1928. (vol. III.), 1931. (vol. IV.), 1936. (vol. V.).
- Grillmeier, Aloys: *Christ in Christian Tradition*. London & Oxford 1975.
- Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. I. kötet. Kálvin Kiadó, Budapest 1994.
- Kálvin János: *A keresztyén vallás rendszere*. II. kötet. Kálvin Kiadó, Budapest 1995.
- Koopmans, Jan: *Het oudkerkelijk dogma in de Reformatie, bepaaldelijk bij Calvijn*. Wageningen 1938.
- Lane, Anthony: *John Calvin – Student of the Church Fathers*. T & T Clark, Edinburgh 1999.
- Loofs, Friedrich: *Nestoriana*. Max Niemeyer, Halle 1905.
- Magyar Katolikus Lexikon*. <http://lexikon.katolikus.hu> (megnyitva: 2012. augusztus 21.)
- McGrath, Alister: *Kálvin*. Osiris Kiadó, Budapest 2001.
- Papp György: Küroszi Theodorétosz, *Haereticarum fabularum compendium – Ariusról és Apollináriszról* (bevezetés és első magyar nyelvű fordítás). In: *Református Szemle* 2006/5, 527–535.
- Papp György: Küroszi Theodorétosz, *Haereticarum fabularum compendium – Nesztorioszról és Eütükhészről* (bevezetés és fordítás). In: *Református Szemle* 2006/2, 187–196.
- Pásztori-Kupán István: *Követvén a szent atyákat*. Napoca Star Kiadó és Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 2009.
- Pásztori-Kupán István: *Mindnyájan egybehangzóan tanítjuk*. Napoca Star Kiadó és Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár 2010.
- Pásztori-Kupán István: The Doctrine of ‘Communicatio Idimatum’ in the Theological Thinking of Heinrich Bullinger. In: Adorjáni Zoltán (szerk): *Emlékkönyv Tőkés István kilencvenedik születésnapjára*. Protestáns Teológiai Intézet – Erdélyi és Királyhágómel-leki Református Egyházkerület, Kolozsvár 2006, 299–323.
- Pavić, Juraj – Tenšek, Tomislav Zdenko: *Patrológia*. Agapé, Szeged 1997.
- Staedtke, Joachim: *Die Theologie Des Jungen Bullinger*. Zwingli Verlag, Zürich 1962.
- Vanyó László (szerk.): Szókratész: Egyháztörténete. In: *Ókeresztény írók*. IX. kötet. Szent István Társulat, Budapest 1984.
- Vanyó László: *Ókeresztény írók lexikona*. Szent István Társulat, Budapest 2004.
- Wendel, François: *Calvin – Origins and Development of his Religious Thought*. Baker Books, Grand Rapids 1997.